

# ISTORIKAS ALGIMANTAS KASPARAVIČIUS APIE SVARBIAUSIAS TARPUKARIO LIETUVOS UŽSIENIO POLITIKOS PROBLEMAS

Aptarėme XX a. III dešimtmečio vidurio Lietuvos užsienio politikos problemos ir tendencijos. Svarbiausią vietą joje užėmė Vilniaus susigrąžinimo klausimas, problema, kaip atsilaikyti prieš eventualų Lenkijos puolimą ir išvengti galimybės tapti didžiųjų valstybių tarpusavio kompensacijų objektu. Taip pat reikšmingi buvo santykiai su Vokietija ir Klaipėdos bei užsienio rinkų problemos.

Spręsdama šiuos uždavinius, Lietuva naudojo įvairias politines ir diplomatinės priemones: ieškojo kompromiso su Lenkija, siekė didžiųjų valstybių, tarptautinių institucijų ir kaimyninių Baltijos šalių paramos. 1925 m. pabaigoje, po Locarno konferencijos Rytų ir Vakarų Europai nustačius skirtingas saugumo pakopas, Lietuva, siekdama sustiprinti savo tarptautinę padėtį ir spręsti Vilniaus problemą, nutarė gerinti santykius su Vokietija ir Sovietų Sąjunga.

Lietuvos Vyriausybės naujojoje užsienio politikos programoje Vilniaus problemai spręsti buvo numatyti du variantai, kuriuos santykiškai galima pavadinti „Efektas Vakarams“ ir „Rytų korta“. Pirmasis: tariamu suartėjimu su Rusija ir Vokietija Lietuva ketino aktualizuoti Vilniaus problemą tarptautinėje arenoje, ją internacionalizuoti ir priversti didžiąsias Vakarų politines jėgas Ambasadorių Konferencijos 1923 m. kovo 15 d. sprendimą reviduoti Lietuvos naudai. Antrasis: sudarant politinius paktus su Rusija ir Vokietija, projektuota, palankiai susiklosčius aplinkybėms, inicijuoti tarptautinės Rytų Europos šalių konferencijos sušaukimą, kurioje būtų pasirašytas tarptautinis protokolas, patvirtinantis Lietuvos teises į Vilnių ir jį grąžinantis.

Kita vertus, Lietuvos apsisprendimą stiprinti ryšius su Vokietija ir Sovietų Sąjunga skatino ryškėjantis Vokietijos revizionizmas, užsimezgęs politinis dialogas tarp Varšuvos ir Maskvos, Vakarų valstybių, pirmiausia Didžiosios Britanijos, nenoras duoti jokių saugumo garantijų Rytų Europos šalims ir išryškėjusios tendencijos visus didžiųjų valstybių tarpusavio prieštaravimus spręsti silpnesniųjų šalių interesų sąskaita.

Lietuvos diplomatų apskaičiavimu, politinės sutartys su Sovietų Sąjunga ir Vokietija turėjo tapti ne tik veiksminga priemone Vilniui susigrąžinti ir apsisaugoti nuo eventualios lenkų agresijos, bet ir eliminuoti ar bent jau susilpninti suinteresuotų didžiųjų valstybių projektus Lietuvą padaryti tarpusavio teritorinių kompensacijų objektu.

1925-1926 m. sandūroje Kaunas ėmėsi realizuoti naująją užsienio politikos kryptį. Užsitikrinsi Vokietijos pritarimą, Lietuvos Vyriausybė su Sovietų Sąjunga pradėjo derybas dėl Nepuolimo sutarties sudarymo. Kaunas jai kėlė šiuos reikalavimus: patvirtinti 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Rusijos Taikos sutartimi nustatytos pietrytinės Lietuvos sienos neliečiamumą; kaip galima aiškiau ir konkrečiau įvardyti Vilniaus krašto okupacijos faktą; užsitikrinti politinę ir diplomatinę Sovietų Sąjungos paramą lenkų okupuotoms žemėms atgauti bei politinę-karinę paramą Lenkijos agresijos atveju; pasiekti, kad Maskva pripažintų Lietuvos suverenitetą Klaipėdos krašte. Politinę sutartį su Rusija Lietuva siekė sudaryti anksčiau, negu analogišką paktą su pirmąja pasirašys Lenkija.

1925-1926 m. Sovietų Sąjunga savo užsienio politiką kreipė labiau į Vakarus. Po Locarno konferencijos akibrokšto, Vokietijos įstojimo į Tautų Sąjungą ir Lenkijos priėmimo į Tautų Sąjungos Tarybą Maskvai buvo labai svarbu rasti atsvarą sėkmingai Berlyno ir iš dalies Varšuvos užsienio politikai. Iki 1926 m. gegužės karinio-politinio perversmo Varšuvoje Maskva prioritetą teikė paktui su Lenkija, tačiau Jozefo Pilsudskio perversmas jos nusistatymą pakoregavo. Pilsudskio atėjimą į valdžią Kremlius interpretavo kaip provokiškų ir proangliškų jėgų laimėjimą Lenkijoje, todėl URLK kolegija būtinai užsibrėžė tikslą sudaryti politinį paktą su Lietuva. Šiam nusistatymui didelę reikšmę turėjo ir asmeninė Sovietų įgaliotojo atstovo Lietuvoje Sergejaus Aleksandrovskio pozicija, kuris nuosekliai pasisakė už Rusijos pozicijų stiprinimą šioje šalyje.

Politine sutartimi su Kaunu Maskva siekė: neutralizuoti Lenkijos iniciatyvą Baltijos šalyse ir,

pasinaudojant Lietuvos ir Lenkijos konfliktu, plėsti savo politinę įtaką regione; išardyti besiformuojantį Baltijos valstybių bloką ir priversti jas atsisakyti kolektyvinės Nepuolimo sutarties idėjos; laikinai sutvirtinti pradėjusią skilti politinę ašį Maskva-Berlynas bei sėkminga užsienio politika užtušuoti vidaus politines problemas.

Taigi Sovietų Sąjunga vienu metu ieškojo būdų, kaip išvengti politinės izoliacijos, ir priemonių savo ekspansinei užsienio politikai vykdyti. Todėl objektyviai Sovietams buvo naudingesnis Vilniaus problemos egzistavimas, negu jos išsprendimas, nes tai didino jų politines galimybes.

Sovietų diplomatijos pasirinkta taktika 1926 m., derybos keliais frontais: su Vokietija, Lenkija, Lietuva, Estija, Latvija, Suomija leido laviruoti, naudoti įvairaus pobūdžio spaudimo priemones, riboti kontrahentų veikimo laisvę ir siekti optimalaus politinio rezultato. Atsižvelgdama į bendras Europos politines tendencijas ir atskirų valstybių interesus, Rusija svarstė ir Rytų Europos perdalijimo planus, kurie grėsė Baltijos valstybių, ir pirmiausia Lietuvos, nepriklausomybei.

Sovietų Sąjungos politinį pasisėkimą lengvino: 1926 m. balandžio 24 d. sudarytas politinis paktas su Vokietija; nesuderinta Baltijos valstybių užsienio politika; karingos Lenkijos pozos Lietuvos atžvilgiu; menkas Lietuvos karinis pasirengimas atremti agresiją; sustingęs, vienaplanis Varšuvos požiūris į santykius su Lietuva; palyginti neaktyvi ir neefektyvi didžiųjų Vakarų valstybių politika Baltijos regione; tam tikrais aspektais pasireiškiantis Lietuvos visuomenės antilenkiškumas; kai kurių Lietuvos politikų diplomatinės patirties stoka bei nesugebėjimas derybose su Sovietais veiksmingiau išnaudoti politinio dialogo (flirto) su Baltijos kraštais ir Lenkija privalumų.

Pasirašiusi politinę sutartį su Lietuva, Rusija sustiprino ar bent jau užkonservavo nepasitikėjimą tarp Lietuvos ir Lenkijos bei praplėtė galimybes plėsti savo hegemoniją į Vakarus. Kita vertus, 1926 m. rugsėjo 28 d. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos Nepuolimo sutartis ir jos priedai patvirtino 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutarties galiojimą kartu deklaruodami ir Lietuvos suverenitetą Vilniaus krašte. Paktas sužadino viešąją pasaulio opinią, paragino daugiau dėmesio skirti primirštai Vilniaus problemai ir privertė įsitempti tarptautines Europos institucijas. Lietuvos užsienio politika buvo pastatyta prieš akylą Europos politikų ir diplomatų observaciją. Atsirado ir įvairiausių įtarinėjimų: ar sutartis neslepia Rusijos konsolidacijos ir politinės ekspansijos žymių, ar tai nėra jungiamoji grandis tarp Maskvos ir Berlyno, ar nepraskina kelio komunizmui į Vakarų Europą?

Tačiau kartu svarbiausi Europos politiniai centrai turėjo pripažinti, kad Vilniaus klausimas egzistuoja - Ambasadorių Konferencijos 1923 m. kovo 15 d. sprendimas Vilniaus byloje galutinio taško nepadėjo. Jos sprendimą didžiosios Europos jėgos pradėjo sieti su *laiko faktoriumi*. Po Ambasadorių Konferencijos akto paskelbimo tai buvo pirmas atvejis, kai Vakarai užsiminė apie Vilniaus problemos peržiūrėjimo perspektyvas.

Lietuvos užsienio politikai paktas apskritai buvo reikšmingas. Derybos ir sutartis su Sovietų Sąjunga trumpam iškėlė Lietuvos politiką į europinės politikos lygmenį, kuris bręstančiai jaunos valstybės diplomacijai buvo itin naudingas. Po šio žygio Kauno politikai aiškiau pamatė savo galimybes ir kritiškiau galėjo jas vertinti. Tai rodo ir 1926 m. rudenį prasidėjusios Lietuvos ir Rusijos ekonominės derybos. Po 1926 m. politinių ir diplomatinių patirčių faktinės Vilniaus padėties nepripažinimas ir šios problemos nuolatinis kėlimas tarptautinėse sferose Kaunui tapo priemone laukti patogaus momento jai išspręsti. Vienas iš šios politinės programos aktyviausių kūrėjų ir įgyvendintojų, Mykolas Sleževičius, 1926 m. spalio 17 d. Domicėlės Šleževičienės Kaune užsienio diplomatams surengtame pokylyje šios politikos esmę nusakė taip: „*Lietuva [Paryžių ateis per Maskvą]*<sup>1</sup>“.

Galimo Lietuvos ir Lenkijos karinio konflikto atveju Sovietai iš tikrųjų nesirengė ginti Lietuvos, tačiau deklaratyvūs jų pareiškimai bylojo priešingai. Dėl to, pasak Augustino Voldemaro, tarpukario Lietuvos užsienio politikos formulėje Rusija tapo „*didžiuoju X*“, kuris buvo veiksmingiausias neutralizuojant Lietuvai nepalankią, o kartais ir priešišką Lenkijos politiką.

<sup>1</sup> Aleksandrovsio 1926 10 17 diplomatinis dienoraštis, RFUPA, f. 0151, ap. 13, apl. 26, b. 2662,1. 40.

Aišku, negalima nepastebėti, kad, laikui bėgant ir keičiantis politinėms aplinkybėms, „*didysis X*“ pasidarė pražūtingas ir pačiai Lietuvai - nulėmė jos valstybingumo žlugimą. Tačiau, vertinant Nepuolimo sutartį, vargu ar tikslinga vienareikšmiškai atsisakyti determinizmo ir taikyti jai tik Immanuelio Kanto (Immanuel Kants) „Amžinosios taikos“ vertybinius kriterijus. Juolab kad nuo minimo politinio akto iki valstybės žlugimo praėjo beveik pusantro dešimtmečio ir per tą laiką Europos politinis žemėlapis pasikeitė iš esmės. Todėl į problemą žiūrint plačiąja prasme - iš laiko perspektyvos ir laikantis istorizmo principų - manytume, galimos dvi definicijos. Pirmoji, **išeities pozicijoje** paktas Lietuvai buvo reikalingas ir davė tam tikrą politinę naudą: papildė Kauno politinį aktyvą kovojant dėl Vilniaus susigrąžinimo bei eliminuojant Lietuvos valstybingumo likvidavimo tendencijas. Antroji, **laikui bėgant**, sutartis prisidėjo prie Rusijos politinio įsigalėjimo Lietuvoje ir visame Baltijos regione - ypač psichologine prasme.

Jau pasirašius Nepuolimo sutartį, 1926 m. rudenį Europos politiniuose sluoksniuose pasklido kalbos, jog Maskvos karinio konflikto su Varšuva atveju Sovietų Sąjunga okupuos Latviją ir Estiją. Sužinojusi apie tai, URLK kolegija „*nerado reikalo paneigti cirkuliuojančių gandų [...], nors Maskvoje apie tai rimtai negalvojama, bet nėra žalinga, kada apie tai tai galvoja Rygoje ir Taline*“<sup>2</sup>. Tačiau antrosios definicijos prasme pakto nereikėtų pervertinti. Nors Lietuvos ir Rusijos Nepuolimo sutartis du kartus (1931 ir 1934 m.) buvo pratęsta, tačiau jos vieta ir reikšmė tarpukario Rytų Europos politinėje raidoje nebuvo ir negalėjo būti lemiamas. Lietuvos ir visos Rytų Europos likimą toje epochoje lėmė svaresni politiniai, ekonominiai ir kultūriniai veiksniai: didžiosios valstybės ir jų interesai.

Analizuodami problemą, nesiekėme būtinai įrodyti ar primesti skaitytojui kokią nors užbaigtą savo teoriją. Diplomacija ir jos istorija nėra tokia sritis, kuri reikalauja sudėlioti visus taškus ant i. Todėl mūsų tikslas, aptariant įvairius klausimus ar jų kolizijas, buvo pateikti kuo daugiau argumentų už ir prieš, idant būtų išryškinti visi įmanomi problemos aspektai ir kartu erdvu skaitytojo minčiai.

*Iš: Algimantas Kasparavičius, Didysis X Lietuvos užsienio politikoje, Vilnius, 1996, p. 320 – 324.*

<sup>2</sup> Stomoniakovo 1926 10 26 laiškas Nr. 32275 Aleksandrovskiui, l. 19.